

Een analyse van spontane gesprekken in gezinnen uit verschillende sociale milieus

E. HULS

Psychologisch Laboratorium K. U., Nijmegen

Samenvatting

In dit artikel worden spontane gesprekken in gezinnen geanalyseerd tegen de achtergrond van Bernsteins (1973) opvattingen over socialisatie in gezinnen uit verschillende sociale milieus.

Er is welbewust gekozen voor een exemplarische benadering: twee qua sociaal milieu verschillende gezinnen met een kind in de kleuterleeftijd staan centraal. De materiaalanalyse is gericht op twee specifieke verschijnselen die een gesprek stimuleren, de zgn. luisteractiviteit en de zgn. sturing.

Deze verschijnselen blijken in het gezin uit hoger milieu frequenter te zijn dan in dat uit lager milieu. Verder blijkt de stimulering in het gezin uit hoger milieu een hiërarchie te vertonen, waarbij de oudere interactiedeelname de jongere meer stimuleren dan omgekeerd. In het gezin uit lager milieu is dit niet het geval.

De gevonden verschillen duiden erop dat de twee kleuters van huis uit gewend zijn aan een andere manier van een gesprek voeren.

1 Plaatsbepaling van het onderzoek

Het onderzoek sluit – zij het met enige reserves – aan bij de opvattingen van de Britse onderwijssocioloog Basil Bernstein (1973). Zijn opvattingen hebben betrekking op de mogelijke oorzaken en achtergronden van de geringere onderwijskansen van kinderen uit lagere sociale milieus. We zullen hieronder eerst een aantal begrippen introduceren die Bernstein gebruikt bij de uitwerking van zijn veelomvattende probleemstelling.

Om de relatie tussen sociale klasse en schoolsucces te analyseren, maakte Bernstein gebruik van onderscheidingen op de volgende tussenliggende dimensies: gezinstype, rol-

verhoudingen, communicatiestructuur en 'code'.

De maatschappelijke positie die iemand inneemt, is van invloed op de oriëntatie van het gezinstype. Niet het beroepsniveau op zich is de bepalende factor voor de oriëntatie, maar de rolverhoudingen die aan een beroep verbonden zijn. Bij de lagere beroepen is de inbreng van het individu meestal gering en bepalen de aan de status verbonden normen in hoge mate het gedrag. Bij de hogere beroepen is er wat meer speelruimte.

In aansluiting bij het onderscheid in oriëntatie op de werkplek, worden in de gezinnen twee typen onderscheiden: het zgn. statusgerichte en het zgn. persoonsgerichte. De onderscheiden typen moeten worden opgevat als 'ideaaltypen'. In gezinnen van het statusgerichte type zijn de rollen scherp gescheiden en worden beslissingen genomen op grond van de formele status (rol, sekse en leeftijd) van de gezinsleden. De individuele eigenschappen van de gezinsleden zijn van minder belang voor het gezinsleven dan hun kenmerken in termen van status. In persoonsgerichte gezinnen daarentegen zijn de psychologische kwaliteiten van het individu van invloed op het gezinsleven. De rollen liggen niet van tevoren vast, maar het individu kan tot op zekere hoogte zelf, op grond van zijn unieke sociale, affectieve en cognitieve eigenschappen, zijn rol in het communicatiesysteem invullen. De speelruimte is in gezinnen van het persoonsgerichte type groter.

De verschillende rollenstructuren die mogelijk zijn in gezinnen, geven aanleiding tot het ontstaan van verschillende communicatiestructuren. In persoonsgerichte gezinnen vormen oordelen, evenals de basis en de consequenties ervan, een belangrijke inhoud van de communicatie. De gezinsrelaties roepen het expliciteren van individuele bedoelingen op. De kinderen en de ouders socialiseren elkaar wederzijds. De relaties bevorderen de communicatie. De gezinsleden oriënteren zich op elkaars motieven en instelling. Het communicatiesysteem in zo'n gezin wordt door Bernstein 'open' genoemd. Kinderen die in een

persoonsgericht gezin met een open communicatiestructuur opgroeien, leren om te gaan met ambiguïteit en ambivalentie.

In statusgerichte gezinnen is minder ruimte voor discussie. Geschillen worden afgehandeld op grond van de relatieve macht die aan statusverschillen verbonden is. Ouders en kinderen socialiseren elkaar niet wederzijds. Het rollensysteem bevordert het expliciteren van individuele bedoelingen niet. De oordelen worden wat betreft de basis en de consequenties ervan niet verbaal uitgewerkt. Een kind uit een statusgericht gezin reageert op de eisen die door zijn status aan hem gesteld worden. De alternatieven die voor hem openstaan, zijn relatief beperkt. De communicatiestructuur in zo'n gezin wordt door Bernstein geanalyseerd als 'gesloten'. Kinderen uit zo'n gezin leren minder om te gaan met problemen van rolambiguïteit en -ambivalentie. Zij zullen activiteiten of problemen die hier aanleiding toe geven eerder vermijden.

Het gezinstype en de bijbehorende communicatiestructuur zijn van invloed op de socialisatie en het taalgebruik. Wanneer in gezinnen relatief vaak de tendens bestaat om zaken verbaal te expliciteren, wordt van een 'elaborated code' gesproken. De 'restricted code' is geassocieerd met implicietheid. Andere begrippen waarmee de noties 'elaborated code' en 'restricted code' geassocieerd zijn, zijn 'communilized roles' en 'individualized roles'. Er is sprake van 'communilized roles' wanneer interactie deelnemers onderling veel bekend veronderstellen. Dan bestaat er weinig behoefte aan explicietheid en geëlaboreerdheid. In het geval van 'individualized roles' wordt er weinig bekend verondersteld en is er grote behoefte aan explicietheid en geëlaboreerdheid.

Bernstein suggereert dat de hierboven genoemde onderscheidingen niet willekeurig over de sociale milieus verdeeld zijn. De volgende combinatie van verschijnselen zou vaker in het lagere milieu te vinden zijn: het statusgerichte gezinstype, de gesloten communicatiestructuur, implicietheid en 'restricted code'. In gezinnen uit het hogere milieu zou men de combinatie van een persoonsgerichte oriëntatie, een open communicatiestructuur, explicietheid en een 'elaborated code' vaker aantreffen. De laatste stap in Bernsteins gedachtegang is dan dat de laatstgenoemde combinatie een betere voorbereiding vormt op een succesvolle schoolloopbaan dan de eerstge-

noemde.

De waarde van de bovenstaande – door Bernstein gesuggereerde – dichotomie als beschrijving van een complexe werkelijkheid moet uiteraard (ook volgens Bernstein) betrekkelijk worden geacht. Hij dient als kader waaraan de resultaten van empirisch onderzoek gerelateerd kunnen worden om aldus tot een meer verfijnde en genuanceerde beschrijving te komen.

Bernsteins werk heeft het middelpunt gevormd van de, vaak in polemische termen gevoerde, deficiëntie-differentiediscussie. De voorstanders van het differentiestandpunt (o.a. Labov, 1972a en 1972b; Dittmar, 1978) stelden dat er weliswaar taalverschillen zijn, maar dat deze adequaat zijn aan de communicatieve situatie waarin de betrokkenen leven. In deze kringen bestond er grote weerstand tegen het impliciet in Bernsteins werk aanwezig geachte idee van 'achterstand': Bernstein zou het taalgebruik in gezinnen uit lagere milieus vanuit niet ter discussie gestelde, aan de midden en hogere milieus ontleende normen bestempelen als 'achter'. Deze interpretatie is volgens ons, en ook volgens anderen (bv. Hudson, 1982; Edwards, 1979; Appel, Hubers en Meijer, 1976), een misverstand geweest dat daadwerkelijk empirisch onderzoek in de weg gestaan heeft. Het is de verdienste van Bernstein geweest dat hij zich richt op communicatieve capaciteiten van kinderen en dat hij probeert de daarin optredende verschillen te verklaren in termen van een theorie van de sociale structuur (Hudson, 1982, 249-250). Volgens ons is Bernsteins werk te genuanceerd om simpelweg als achterstandsgedachte verworpen te kunnen worden.

De gebrekkige operationalisatie is wel een punt dat we als zwakte in Bernsteins werk moeten onderkennen. Het is met name de voorstander van het differentiestandpunt Labov (1972a, 1972b) geweest die Bernstein op dit punt heeft aangevallen en alternatieve zienswijzen heeft proberen te ontwikkelen. Bernstein (1973) voelt zich echter eerder onbegrepen dan aangevallen door de sociolinguïst Labov. Het cruciale punt hier is namelijk dat Bernstein een andere taalopvatting hanteert dan die van Labov. Labovs benadering van taal, die vooral gericht is op een systematische beschrijving van de sociale variatie in grammaticale en fonologische aspecten, bevat geen bruikbaar alternatief voor iemand als Bernstein

die meer geïnteresseerd is in de functie dan in de vorm van taal. Het gaat Bernstein om taalgebruik als uitdrukking van sociale relaties.

Bernstein was zich ervan bewust dat de operationalisatie van met name het linguïstische aspect van zijn probleemstelling zwak was. In die tijd echter bood de linguïstiek hem weinig houvast bij de uitwerking van dit aspect. Op dit moment zijn er in de sociolinguïstiek benaderingen ontwikkeld, waarmee de verbale aspecten van gezinsinteractie waar Bernstein op doelde onderzocht kunnen worden. Dat is althans wat wij geprobeerd hebben. We baseren ons daarbij vooral op de z.g. gespreksanalyse. Onder 3, de materiaalanalyse, is te vinden hoe daaraan in het onderhavige onderzoek vorm is gegeven. De studie beoogt een beter inzicht in de variatie in communicatiegewoonten waarmee kinderen thuis opgroeien. De praktische relevantie daarvan is dat aspecten van de variatie in gesprekstijl, waarmee leerkrachten in de klas moeten omgaan, getoond worden.

2 De materiaalverzameling

In het onderzoek is via participerende observatie materiaal verzameld in twee gezinnen met kinderen van vijf à zes jaar oud.

Bij de keuze voor participerende observatie als materiaalverzamelingsmethode hebben verschillende overwegingen een rol gespeeld. Op de eerste plaats draagt de linguïstische analyse een zodanig karakter dat deze niet uitsluitend op basis van bandopnames uitgevoerd kan worden: het type variabele (conversatoneel) vereist een meer dan oppervlakkige kennis van de achtergronden van de interactie. Op de tweede plaats bestaat het object van onderzoek niet uit individuele kinderen of moeders en kinderen, maar uit het sociale netwerk van het gezin. Participerende observatie vormt een geschikte methode om toegang te krijgen tot complexe sociale groepen (Brunt, 1977). De derde en tevens doorslaggevende reden houdt verband met methodologische aspecten van de deficiëntie-differentiediscussie. In veel onderzoek dat de deficiëntiehypothese lijkt te bevestigen is materiaal verzameld onder formele en artificiële condities (bv. Hess en Shipman, 1965, 1967; Bernstein, 1960; Templin, 1957 en vele anderen). Hierop is van de zijde van de differentiehypothese kritiek gekomen. Bij de

interpretatie van de resultaten zou onvoldoende rekening gehouden zijn met de mogelijkheid dat formele onderzoekscondities een naar sociaal milieu verschillende uitwerking op kinderen hebben. Met name de mogelijkheid dat kinderen uit lagere sociale milieus door de onderzoekssituatie benadeeld worden, zou onvoldoende onder ogen gezien zijn. De onder formele condities verkregen conclusies zouden ten onrechte gegeneraliseerd zijn naar gedrag in natuurlijke situaties. Labov maakt duidelijk dat deze generalisatie voor taalgebruiksgegevens in ieder geval niet gemaakt mag worden: taalgebruik blijkt sterk te veranderen onder invloed van observatie. Dit brengt voor linguïstisch onderzoek een moeilijkheid met zich mee die hij samenvat als de 'observer's paradox': 'The aim of linguistic research in the community must be to find out how people talk when they are not being systematically observed; yet we can only obtain these data by systematic observation' (Labov, 1972b, 209). In het onderzoek is naar een vorm van participerende observatie gezocht die het natuurlijke karakter van de gezinsinteractie zo min mogelijk zou verstoren.

Via de gezinszorg is toegang gezocht tot gezinnen die behoefte hadden aan huishoudelijke hulp en die voldeden aan de door het onderzoek gestelde criteria. Deze criteria waren dat de gezinnen qua sociaal milieu moesten verschillen, een kind in de kleuterleeftijd moesten hebben, en qua verdere samenstelling zo vergelijkbaar mogelijk moesten zijn. Het ene gezin had behoefte aan hulp omdat er een vijfde kind geboren was; in het andere gezin had de moeder last van een - weliswaar lichte - trombose in haar benen, waardoor ze er goed aan deed niet teveel te lopen.

Als gezinshulp heeft de onderzoeker-auteur gedurende zeven weken dagelijks tussen half vier en half acht participierend geobserveerd. Na een drie weken durende periode van wederzijdse gewenning zijn de huiselijke gesprekken opgenomen op geluidscassette. Dit gebeurde niet iedere dag, maar willekeurig op sommige dagen wel en op andere dagen niet, en ook op sommige momenten van de dag wel en op andere momenten niet. De cassetterecorder stond zo onopvallend mogelijk opgesteld in de huiskamer. Bij wijze van proef zijn in het gezin uit het lagere milieu aanvullende opnames gemaakt met mobiele opnameapparatuur. Deze bestond uit een kleine draadloze microfoon en

een zender die door het kind op het lichaam gedragen werden, en een ontvanger die binnenshuis stond opgesteld en de verbale interactie binnen een kring van 50 meter vastlegde. Uiteraard waren de betrokkenen ervan op de hoogte dat hun gesprekken opgenomen werden.

Op de boven beschreven wijze is materiaal verzameld in twee gezinnen, dat van een schoonmaker en dat van een fabrieksdirecteur.

Het schoonmakersgezin, op grond van het inkomen in het vervolg het gezin Laag genoemd, bestaat uit vader, moeder en vijf kinderen, allemaal meisjes. De ouders hebben na de lagere school geen verdere opleiding voltooid. Mirjam is de oudste, zij is elf. Zij zit in een internaat en is alleen in de weekenden en vakanties thuis. Elise is acht jaar oud. Mieke is de kleuter die in het centrum van de onderzoeksbelangstelling staat, zij is net zes. Verder zijn er nog twee kleintjes Ingrid en Elsje van resp. één en nul jaar oud.

Het gezin van de fabrieksdirecteur, in het vervolg het gezin Hoog, bestaat uit vader, moeder en drie kinderen. Vader is jurist, moeder heeft de opleiding van kleuterleidster gevolgd. Leonard is met zijn acht jaar de oudste. Wientje is ruim vijf jaar oud. Otto is de jongste, hij is twee.

Beide gezinnen zijn qua samenstelling in die zin vergelijkbaar dat ze bestaan uit een meer dan veertig uur per week buitenshuis werkende vader, een moeder die voor de huishouding en de kinderen zorgt, een achtjarige, een kleuter, één of twee nog niet sprekende kinderen en drie of vier bezoekers. Het oudste kind uit het gezin Laag is, zoals gezegd, vaak afwezig.

Uit het opgenomen materiaal is een selectie van zes uur per gezin verwerkt tot een protocol van 13.768 gedragseenheden. Deze zes uur waren gespreid over drie willekeurig gekozen opnamedagen, waarbij per dag de twee of drie wat betreft verbale interactie meest intensieve periodes met een gezamenlijke duur van twee uur zijn uitgeschreven. Aldus kan een indruk verkregen worden van de socialisatie in een veelheid van 'settings'.

Het onderzoek draagt het karakter van een 'case study'. De functie daarvan is uiteraard een andere dan die van grootschalige onderzoeken. Exemplarisch onderzoek zoals hier uitgevoerd vertegenwoordigt een ander onderzoeksparadigma dat een hypothesevoorbereidende in plaats van een hypothesetoetsende

functie heeft (Runkel en McGrath, 1972). De huidige kennis met betrekking tot tal van aspecten van taalgebruik en taalverwerving maakt dat recente ontwikkelingen in de sociolinguïstiek en de psycholinguïstiek een toenemend aantal onderzoeken volgens dit paradigma te zien geven (bv. Ervin-Tripp en Mitchell-Kernan, 1977a; Ochs en Schieffelin, 1979; Language in Society, 1978, 7).

Uiteraard is generalisatie van de verkregen conclusies naar ruimere categorieën als hoog vs. laag milieu of moeders vs. kleuters niet mogelijk. De conclusies zijn illustratief voor de variatie die er tussen gezinnen kan bestaan. Er wordt hier een andere vorm van representativiteit nagestreefd: het materiaal beoogt relatief kenmerkend te zijn voor de natuurlijke gezinsinteractie. Het strikte bewijs dat dit gelukt is, is natuurlijk moeilijk te leveren. Wel kunnen enkele punten aangehaald worden die in de gewenste richting wijzen. Op de eerste plaats bleek bij navraag dat de onderzochte personen zich slechts sporadisch realiseerden dat ik een onderzoekster was en dat zij aan onderzoek deelnamen. De huiselijke beslomeringen maakten het zelfs voor mij ondoenlijk om daar bij stil te staan. Toen het materiaal verzameld werd, was nog niet bekend vanuit welke gezichtspunten het geanalyseerd zou worden, zodat de bij het onderzoek betrokkenen hun gedrag daar niet op hebben kunnen afstemmen. Het onderzoek is gepresenteerd als een onderzoek naar taalgebruik van kleuters in gezinnen uit verschillende sociale milieus, en voor zover de betrokkenen zich daarbij iets konden voorstellen, dachten zij aan zinsbouw en woordenschat. Een laatste punt dat in dit verband nog vermeld kan worden, is dat uit een analyse van het gedrag van de onderzoekster¹ bleek dat haar verbale gedrag zich aanpaste aan dat van haar omgeving, zodat zij in geen van beide gezinnen uit de toon viel.

3 De materiaalanalyse

Tijdens het analyseren van op band opgenomen materiaal doet zich bij de onderzoeker een leerproces voor dat zijn observaties steeds nauwkeuriger maakt, terwijl verder ook het materiaal zelf voortdurend aanleiding geeft tot verbeteringen in het protocol. Een protocol is dus eigenlijk nooit definitief. Bij bv. Labov en Fanshel (1977) en Clark (1978) vinden we

deze ervaring bevestigd. Wij hebben in ons onderzoek gekozen voor een observationeel eindpunt waarbij de verhouding tussen opgenomen tijd en transcriptietijd 1:60 bedraagt. Verdere verfijningen van het protocol zouden slechts bij uitzondering tot een herziening van de in de analyse genomen beslissingen leiden. Aan de hand van deze protocollen en het voortdurend af luisteren van de banden is de analyse uitgevoerd.

In aansluiting bij theorievorming over structuren in gesprekken (bv. Sacks, Schegloff en Jefferson, 1974; Zimmerman en West, 1975; Goffman, 1976) is een zgn. beurtenanalyse uitgevoerd. Daarin staat de vraag centraal wie met welke conversationele middelen deelneemt aan de interactie en daarmee het gedrag van anderen reguleert en stimuleert. We richten ons hier met name op twee specifieke verschijnselen die de deelname aan gesprekken stimuleren, de zgn. luisteractiviteit en de zgn. sturing.

Eerst is het onderzoeksmateriaal gesegmenteerd in analyse-eenheden, namelijk 'beurten'. Aan een expliciete omschrijving van wat een beurt is, is een grondslagendiscussie verbonden (zie Sacks et al., 1974; Goffman, 1976), waar we hier niet op in kunnen gaan. We volstaan hier met een aanduiding die voldoende aanknopingspunten geeft voor een empirische toepassing: 'een beurt is wat iemand zegt tussen twee momenten waarop hij zwijgt in'. Binnen deze in empirisch opzicht extensieve opvatting van beurt zijn verdere onderscheidingen gemaakt. Er is bv. een klasse van uitingen die eerderlijk geeft van luisteractiviteit dan van spreekactiviteit. Hier worden korte uitingen bedoeld zoals 'hm', 'ja' en 'oja?', uitingen waarmee te kennen gegeven wordt dat de boodschap de geadresseerde bereikt en waarmee het spreken gestimuleerd wordt. Ze komen de geanimeerdheid van het gesprek ten goede en ondersteunen de spreker. Ze zijn meestal zeer precies getimed en dit vereist een nauwgezet luisteren. In de literatuur worden ze 'back-channel cues' (Goffman, 1976; Duncan, 1972; Yngve, 1970) of 'minimal responses' (Zimmerman en West, 1975) genoemd.

Of een beurt al dan niet een vraag bevat, is een tweede gezichtspunt van waaruit de beurten onderscheiden zijn. Met het stellen van vragen wordt de interactie gereguleerd, zowel de inhoud ervan als ook de interactie-deelnemers (Edwards, 1976). Angevaere (1980, 18)

formuleert het als volgt: 'Eerste leden van aangrenzende paren (de opeenvolging van een vraag en een antwoord is een voorbeeld van een aangrenzend paar, E. H.) dwingen de conversatie niet alleen formeel vooruit, zij sturen ook in een bepaalde richting'. Met een vraag wordt een claim gelegd op het verloop van de interactie: 'When I've asked a question, then the pause between my talk and yours is your silence' volgens Sacks, geciteerd door Ervin-Tripp (1971). In het onderhavige onderzoek is het stellen van vragen geïnterpreteerd als uitdrukking van sturing.

Van de beurten in het onderzoeksmateriaal is een SPSS databestand gemaakt dat o.a. de volgende informatie bevatte: Wie is de spreker? Wie is de geadresseerde? Is de beurt een 'back-channel cue'? Bevat de beurt een vraag?

Over de vraag wat precies verstaan moet worden onder 'back-channel cue' en 'vraag' zijn overigens verschillende meningen mogelijk. In het onderzoek is een enge definitie van 'back-channel cue' gehanteerd. Het vlakke, betekenisloze 'hm', 'ja' en 'oja?' zijn als 'back-channel cue' opgevat, evenals een op vragende toon gesproken herhaling van een goed verstaanbaar deel van de uiting van de voorafgaande spreker. Wanneer men duidelijk ergens mee instemt ('nou en of') of gevoelens kenbaar maakt ('och guttegut'), wordt echter niet van 'back-channel cue' gesproken, omdat deze uitingen een eigen bijdrage aan de conversatie leveren. We hebben gekozen voor zo'n enge, vormelijke definitie van 'back-channel cue', omdat deze het consequent analyseren bevordert.

Er is een vrij ruime, maar eveneens op vormkenmerken gebaseerde definitie van de notie 'vraag' gehanteerd: niet alleen zinnen met een interrogatieve zinsmodus zijn als vraag geïnterpreteerd, maar ook imperatieve en declaratieve zinnen die gevolgd worden door een zgn. 'tag question' (bv. 'het is hier koud, of niet?'), en uitingen die met een vragende intonatie gesproken zijn. Vragen om herhaling of uitleg en vragen om aandacht en toestemming om te spreken zijn, wanneer het om het sturen van gesprekken gaat, van een wat andere orde: daarmee wordt gefaalde communicatie hersteld of worden voorwaarden gecreëerd om tot communicatie te komen. Deze vragen voegen aan het eigenlijke gespreksverloop niets toe. Zij zijn van de analyse van de sturing uitgezon-

derd.

Het databestand van de beurten bevat tevens voor iedere beurt informatie over de rol (ouder, kind, bezoeker), de leeftijd (volwassene, ouder kind, jonger kind) en de sekse van de spreker en de geadresseerde, alsmede over de aanwezigheid van toehoorders. Ook is vastgesteld of de beurt binnen wat meer omliggende activiteiten of gespreksonderwerpen gesproken is, zodat onderzocht kon worden of de conversatie onder invloed van deze extralinguale variabelen verandert.

Wat betreft de betrouwbaarheid van de analyse kan het volgende opgemerkt worden. Interpretatieverschillen bij de hier gemeten verschijnselen zijn uiteraard mogelijk. We hebben geprobeerd dit probleem te beperken door de interpretatie te laten plaatsvinden via de tussenstap van een op vormelijke kenmerken gebaseerde linguïstische analyse. Ook zijn de observaties en interpretaties herhaaldelijk uitgevoerd. De toegekende coderingen zijn gecontroleerd op consistentie. Verder kleuren eventuele beoordelingsfouten de beschrijving van beide gezinnen waarschijnlijk op dezelfde wijze. Om echter meer inzicht te krijgen in de precieze omvang van de betrouwbaarheid van de observaties zouden meer beoordelaars bij het onderzoek betrokken moeten worden. De manier waarop iets dergelijks vorm moet krijgen, is echter niet eenvoudig. Het is niet mogelijk meer beoordelaars onafhankelijk van elkaar de transcriptie en de analyse te laten uitvoeren en dan na afloop de resultaten te vergelijken, omdat de beoordelaars niet beschikken over de onmisbare kennis van degene die participierend geobserveerd heeft. Omdat deze kennis van zeer uiteenlopende aard is, kan deze ook niet los van de interpretatieproblemen geobjectiveerd worden. Om toch meer greep te krijgen op de betrouwbaarheid van dit soort analyses, zou een forum waar de participierend observant deel van uitmaakt, de interpretatieproblemen moeten bespreken en proberen tot een consensus te komen. De mate waarin dit lukt, geeft inzicht in de betrouwbaarheid van de analyse. Aangezien het hier nog maar een eerste terreinverkenning betrof, is afgezien van zo'n zware en tijdrovende betrouwbaarheidscontrole met meer beoordelaars. De resultaten moeten uiteraard tegen de achtergrond van hetgeen hierboven gezegd is begrepen worden.

Als het gaat om de validiteit van het onder-

zoek, moet er in de eerste plaats op gewezen worden dat de toekenning van betekenissen aan bepaalde verschijnselen heeft plaatsgevonden in aansluiting bij conversatie-analytische theorievorming van anderen. 'Stimulering' is het centrale concept in de hier gepresenteerde analyse. De metingen hebben echter niet de bedoeling dit begrip volledig te dekken; het is zo complex dat het zich tot nu toe alleen laat operationaliseren in deelaspecten. Evenmin is het de bedoeling te suggereren dat de door ons aan bepaalde uitingen toegekende betekenis de enig mogelijke is. Met 'wil je de deur dicht doen?' wordt bv. niet alleen een vraag gesteld, maar ook een poging ondernomen om het nonverbale gedrag van de ander te beïnvloeden. We kunnen met dezelfde woorden verschillende handelingen tegelijkertijd verrichten. Labov en Fanshel (1977) spreken in dit verband van een 'many-layered structure' van taalgebruik. Het is onmogelijk om in een empirisch onderzoek met een bredere basis dan enkele fragmenten recht te doen aan alle betekenislagen die in een gesprek aanwezig zijn. Wij hebben in een omvangrijk corpus enkele lagen systematisch onderzocht, waarbij de betekenisgeving gesteund wordt door onderzoek van anderen, al is de toegekende betekenis niet altijd het enige of overheersende betekenisaspect dat aan een uiting verbonden is.

De validiteit van het onderzoek kan verder nog belicht worden via de vraag naar de consistentie van de onderzoeksresultaten. Hier treden we even buiten het kader van dit artikel, dat slechts betrekking heeft op twee analytische gezichtspunten uit een totaal van negen in het gehele onderzoek². Het is niet zo dat deze negen onderdelen in de analyse bedoeld waren om hetzelfde te meten. Wel zou er een samenhang tussen bestaan: ze zouden deelaspecten van de algemene notie 'gedragsregulering' onderzoeken. De verschillende onderdelen in de analyse hebben voor het gezin Hoog een zeer consistent beeld te zien gegeven: de moeder heeft daar in alle opzichten de leiding over de kinderen. In het gezin Laag ziet het beeld er minder consistent uit: in sommige onderdelen van de analyse komt een hiërarchie naar voren waarin de moeder hoog scoort, in andere onderdelen niet. De resultaten zijn echter ook voor het gezin Laag consistent, wanneer we in datgene wat we probeerden te meten, de gedragsregulering, twee dimensies onderscheiden: een stimulerend en een beperkend bete-

kenisaspect (vgl. het onderscheid in 'support' en 'power' in ontwikkelingspsychologische benaderingen van macht in gezinnen (Cromwell en Olson 1975)). Beide dimensies zijn vanuit verschillende invalshoeken onderzocht en de resultaten daarvan zijn in grote lijnen consistent.

Tenslotte is geprobeerd de analyse van het interactiemateriaal te valideren met rapporteringen van de betrokken moeders. Dit kon maar ten dele, omdat tal van aspecten van taalgebruik zich eenvoudig niet lenen voor rapporteringen (Sacks, 1967; Ervin-Tripp en Mitchell-Kernan, 1977b). Globaal gesproken leverden de interviews geen met de interactieanalyse strijdige resultaten op.

4 Resultaten

4.1 Luisteractiviteit

Tabel 1 geeft het netwerk van de luisteractivi-

teit in het gezin Laag. Tabel 2 geeft hetzelfde netwerk voor het gezin Hoog. In de tabellen zijn de scores van de gezinsleden en de onderzoeker-gezinshulp (Erica) opgenomen; onder 'overigen' zijn de gegevens van bezoekers (waaronder oma, ooms, een tante, een buurkind en een neefje) en de oninterpreteerbare gegevens samengevoegd.

We beginnen de bespreking van de tabellen bij het hoofdtotaal (het getal op de kruising van de lijnen 'totaal spreker' en 'totaal geadresseerde'). Daarna wordt ingegaan op de scores aan de rechterzijde van de tabel, LAR, LPR en S/G. Vervolgens worden de verhoudingen binnen het netwerk (het linkerdeel van de tabel) besproken.

Alvorens meer specifiek in te gaan op de resultaten moet nog een kanttekening geplaatst worden bij de statistische verwerking van de data van dit onderzoek³. Voor zover er getoetst is, is dit met de X^2 -toets gebeurd. Deze toets is alleen zinvol wanneer de observaties onderling

Tabel 1 Het netwerk van de luisteractiviteit in het gezin Laag

	Geadresseerde							Totaal	LAR	LPR	S/G		
	moeder	vader	Elise	Mieke	Mirjam	Ingrid	Erica					overigen	
Spreker													
moeder			5	8	7	5	3	7	7	42	2,2	6,2	0,7
vader	7			1	2		3	1	14	2,8	2,8	1,6	
Elise	21				2	1	2	2	2	30	3,5	2,7	2,1
Mieke	5	1			2				2	12	2,0	3,4	0,9
Mirjam	6			2				1	2	13	2,1	3,1	1,4
Ingrid	2	1								3	0,9	1,9	0,3
Erica	11			1	2	1			7	22	5,2	3,7	1,6
overigen	5	2						1	3	11	1,8	0,8	0,5
Totaal	57	9	14	13	9	10	14	21	147	2,5	2,5	1,0	

Toelichting: Het linkerdeel van de tabel laat zien hoe frequent de verschillende personen binnen een gezin ten opzichte van elkaar blijken geven van luisteractiviteit. Moeder laat bv. vijf keer tegen vader blijken dat ze luistert. Aan de rechterzijde zijn voor de verschillende personen drie scores opgenomen, LAR, LPR en S/G. LAR is de luisteractiviteit in het actieve beurtens repertoire: moeder bv. is van 1932 beurten in het gezin de spreker (de beurtenaantallen waarop de percentages berekend zijn, zijn niet in de tabel opgenomen), daarvan zijn er 42 actief luisterend, d.w.z. 2,2%. LPR is de luisteractiviteit in het passieve beurtens repertoire: moeder is 923 keer de geadresseerde van een beurt, daarvan zijn er 57 actief luisterend, d.w.z. 6,2%. S/G is het quotiënt van de ruwe score als spreker en de ruwe score als geadresseerde.

Tabel 2 *Het netwerk van de luisteractiviteit in het gezin Hoog*

	Geadresseerde						Totaal	LAR	LPR	S/G		
	moeder	vader	Leonard	Wientje	Erica	overigen						
Spreker												
moeder			1	31	78	19	79	208	7,9	8,9	1,2	
vader		9		7	3		16	35	15,3	4,7	5,8	
Leonard		13	2		7	1	10	33	3,1	9,1	0,5	
Wientje		26	1	12			9	19	67	3,7	8,7	0,6
Erica		37		2	10		4	53	7,1	4,9	1,4	
overigen		72	2	19	16	8	8	127	9,5	4,6	0,9	
Totaal	157	6	71	114	37	138	523		6,6	6,6	1,0	

Zie voor de toelichting Tabel 1

onafhankelijk zijn. In Huls (1982) is door middel van autocorrelatie onderzocht of de data aan deze voorwaarde voldoen. De resultaten waren niet van die aard dat ze aanleiding gaven tot een toepassing van de gemodificeerde X^2 -toets (Altham, 1979).

De cijfers van het gezin Hoog liggen aanmerkelijk hoger dan die van het gezin Laag. De absolute frequentie loopt uiteen van 523 actief luisterende beurtin in het eerstgenoemde gezin tot 147 in het laatstgenoemde. Deze cijfers vormen resp. 6,6% en 2,5% van het beurtensrepertoire ($p < .001$)⁴.

De score 'LAR' drukt uit hoe vaak iemand in verhouding tot zijn bijdrage aan het gesprek blijkt geeft van luisteractiviteit. De gegevens onder deze noemer laten zien dat de interactie-deelnemers in het gezin Hoog vrijwel allemaal hoger scoren dan hun tegenvoeters in het gezin Laag. Elise Laag is de enige uitzondering op deze trend.

De rangordening van de sprekers in het gezin Laag wat betreft LAR geeft het volgende beeld: Erica, Elise, vader, moeder, Mirjam, Mieke, overigen en Ingrid. Dat Erica zo hoog scoort en Ingrid zo laag, is niet zo vreemd: de één is door haar rol, de ander door haar leeftijd een buitenbeentje. Verder zijn de verschillen niet groot. De kinderen Elise, Mirjam en Mieke behalen bv. een gemiddelde score van 2,7%, de ouders scoren met 2,3% ongeveer gelijk.

Voor het gezin Hoog ziet de rangordening van de sprekers wat betreft LAR er als volgt uit: vader, overigen, moeder, Erica, Wientje en Leonard. Hier is wel sprake van variatie. De ouders scoren hoger dan de kinderen ($p < .001$).

De conclusie is duidelijk: in het gezin Laag zijn de interactie-deelnemers wat betreft de luisteractiviteit gelijkwaardiger dan in het gezin Hoog. De bovenstaande conclusie wordt nog eens extra bevestigd door de positie die de beide moeders innemen in de reeks. Met name moeder Laags positie is opvallend. Het ligt immers in de lijn van de verwachting dat moeders verhoudingsgewijs veel met kinderen praten en hun spreken stimuleren. Moeder Laag beantwoordt niet aan dit beeld van moeders. Zij verschilt niet van Mieke en Mirjam, zij scoort lager dan Elise. Moeder Hoog scoort duidelijk hoger dan Wientje en Leonard. Moeder Laag laat kennelijk middelen die het spreken stimuleren ongebruikt.

Als we naar de getallen onder LPR kijken, zien we opnieuw dat de interactie-deelnemers in het gezin Hoog hun tegenvoeters uit het gezin Laag systematisch overtreffen. Binnen het gezin Laag staan de kinderen er slecht voor. Moeder Laag overtreft Mieke bv. significant wat betreft de mate waarin ze stimulering ondervindt ($p < .05$). In het gezin Hoog zijn het vader en Erica die relatief weinig aangemoedigd worden. De kinderen Wientje en

Leonard worden aanzienlijk meer gestimuleerd. Een en ander betekent dat de kinderen Hoog wat betreft de aandacht die hun gespreksbijdragen krijgen bevoordeeld zijn ten opzichte van de kinderen Laag.

Wat betreft de verhouding tussen het geven en het ontvangen van actief luisterende beurten in het gezin Laag (S/G): deze ligt voor Elise scheef in die zin dat ze er dubbel zoveel geeft dan ontvangt. Ook vader, Erica en Mirjam geven er meer dan ze ontvangen. Mieke, moeder en Ingrid ontvangen er meer dan ze geven. In het gezin Hoog zijn de kinderen Wientje en Leonard de enigen die er meer ontvangen dan geven. Vader Hoogs score springt eruit: hoewel hij zelf veel stimuleert, worden zijn gespreksbijdragen nauwelijks met animerend commentaar ontvangen.

Als we in het linkerdeel van Tabel 1 kijken naar de onderlinge verhoudingen tussen de interactiedeelname in het gezin Laag, dan blijken deze redelijk evenwichtig te zijn: over en weer stimuleert men elkaar meestal in ongeveer gelijke mate. De verhouding tussen moeder en Elise vormt de enige uitzondering hierop: Elise geeft ten opzichte van moeder duidelijk meer blij van luisteractiviteit dan omgekeerd.

In het gezin Hoog (Tabel 2) treden vaker asymmetrieën op. Moeder geeft tegenover de kinderen vaker blij van luisteractiviteit dan omgekeerd. Zij heeft met haar stimulerende 'back-channel cues' een overwicht over de kinderen. Vader Hoog scoort als spreker, ongeacht met wie hij omgaat, hoger dan als geadresseerde. Bij de kinderen onderling zien we dat Wientje Leonard meer steunt dan omgekeerd.

Bij de interactie van de beide moeders met hun kleuters wil ik tenslotte wat uitvoeriger stilstaan. Wientje wordt 78 keer met een het spreken stimulerende uiting benaderd; Mieke daarentegen slechts 7 keer. Dit verschil is opmerkelijk in het licht van wat er over dit soort zaken bekend is uit de literatuur over de verwerving van conversatieve vaardigheden door kinderen (bv. Ervin-Tripp, 1978; Garvey, 1979). In deze literatuur worden de vragende 'back-channel cues' en herhalingen (ze vallen bij Garvey onder de noemer 'contingent queries') gezien als een typerend kenmerk van volwassene-kindinteractie. Hiermee worden uitingen van het volgende type bedoeld. Kind: *Wij hebben vanmiddag op school poppenkast*

gehad. Volwassene: Poppenkast? Met deze uitingen wordt de conversatie zo gestructureerd dat het voor en kind relatief eenvoudig is om eraan deel te nemen. Het spreken wordt erdoor gestimuleerd. We hebben er hierboven al op gewezen dat de cel van moeder Hoog tegen Wientje goed gevuld is. Een redelijk deel van de uitingen in deze cel is van het door Garvey bedoelde type. We zien dus hier dat Wientje duidelijk meer op deze voor volwassenen tegen kinderen typerende manier benaderd wordt dan Mieke. Dit kan een aanwijzing vormen dat Mieke in haar gezin minder de positie van een kind inneemt.

Als belangrijkste conclusie voor dit onderdeel kan het volgende gesteld worden. De verbale interactie in het gezin Hoog wordt gekenmerkt door meer tekenen van luisteractiviteit dan die in het gezin Laag. De onderlinge verhoudingen tussen de interactiedeelname in het gezin Laag zijn wat betreft de luisteractiviteit gelijkwaardiger en symmetrischer dan die in het gezin Hoog. Beide moeders interpreteren hun relatie met hun kinderen op een andere manier: moeder Hoog stimuleert en animeert haar kinderen; moeder Laag doet dit niet. Wientje is wat betreft de stimulering van haar spreekactiviteit meer gewend dan Mieke.

Overigens moet het bovenstaande wel begrepen worden tegen de achtergrond van het feit dat het hier uitsluitend verbale vormen van luisteractiviteit betreft. We hebben ons op verbale vormen gericht, omdat juist die van belang geacht worden in discussies over de mogelijke oorzaken en achtergronden van de sociale ongelijkheid (Bernstein, 1973).

4.2 Sturing

Tabel 3 bevat het netwerk van de sturing in het gezin Laag. Tabel 4 bevat hetzelfde netwerk van het gezin Hoog.

In het gezin Hoog wordt meer gestuurd dan in het gezin Laag ($p < .001$). Resp. 19,2% en 15,3% van het conversatieve repertoire bestaat uit vragen. In het gezin Hoog wordt men dus vaker uitgenodigd tot een voortzetting van het gesprek dan in het gezin Laag; in het gezin Laag bepaalt men vaker zelf of men iets wil zeggen. Dit resultaat ligt in de lijn van wat we in de voorafgaande subparagraaf hebben gezien.

Ik concentreer me nu eerst even op de gegevens van de moeders en de kleuters. Moeder Laag stuurt van deze vier interactiedeelname uitgesproken weinig, moeder Hoog daarente-

Tabel 3 *Het netwerk van de sturing in het gezin Laag*

Spreker	Geadresseerde								Totaal	SAR	SPR	S/G	
	moeder	vader	Elise	Mieke	Mirjam	Ingrid	Erica	overigen					
moeder			14	19	11	14	66	9	79	212	11,7	25,6	1,1
vader	27			13	10	2	16		34	102	21,7	11,4	3,0
Elise	43	1			8	7	10	15	34	118	15,3	19,1	1,3
Mieke	36	7	5			3		21	35	107	19,9	13,8	2,2
Mirjam	31		24	3			1	7	29	95	16,4	14,0	2,6
Ingrid	8	5	2	1				2	3	21	6,4	21,4	0,2
Erica	25	2	25	14	9		7		26	108	28,8	19,7	1,6
overigen	25	5	3	2	1	8	12	12	12	68	12,1	10,3	0,3
Totaal	195	34	91	49	36	108	66	252	831		15,3	15,3	1,0

De toelichting is analoog aan die van Tabel 1. De noemers SAR en SPR betekenen resp. sturing in het actieve c.q. passieve beurtentrepertoire.

gen uitgesproken veel.

De kleuters verschillen eveneens wat betreft de sturing ($p < .05$). Het is in dit geval niet Wientje die Mieke overtreft, maar nu scoort Mieke het hoogst.

Beide moeders en kleuters verschillen wat betreft de sturing ($p < .001$). Voor Wientje Hoog en haar moeder betekent dit dat hun rollen leeftijdsverhoudingen tot uitdrukking ko-

men in de linguïstische gegevens: moeder Hoog stuurt meer dan Wientje. Voor Mieke en haar moeder ligt de zaak hier anders. Mieke overtreft haar moeder. Moeder Laag neemt wat betreft de sturing geen centrale plaats in in haar gezin. Het stellen van vragen is, evenals het actief luisteren (zie 4.1), een vorm van reguleren die zij relatief weinig toepast.

Het ontvangende repertoire van de moeders

Tabel 4 *Het netwerk van de sturing in het gezin Hoog*

Spreker	Geadresseerde							Totaal	SAR	SPR	S/G	
	moeder	vader	Leonard	Wientje	Otto	Erica	overigen					
moeder			4	82	143	13	118	151	511	22,1	21,3	1,8
vader	4			7	7			10	28	16,7	18,0	1,4
Leonard	33	3			26	1	1	28	92	9,9	24,3	0,6
Wientje	123	2	24			4	49	34	236	15,9	24,7	0,9
Otto										0,0	20,5	0,0
Erica	61	1	8	28	4			15	117	17,9	27,1	0,6
overigen	70	10	40	73	9	16	85	85	303	26,8	12,3	0,9
Totaal	291	20	161	277	31	184	323	1287		19,2	19,2	1,0

Zie voor de toelichting Tabel 3.

en de kleuters geeft wat betreft de sturing het volgende beeld te zien. Moeder Laag wordt van de vier interactiedeelneemers die hier in het centrum van de aandacht staan, relatief het meest gestuurd. Moeder Laags rol in het gezinsleven is in verhouding tot die van moeder Hoog passief.

De beide kleuters verschillen eveneens wat betreft de sturing in hun ontvangende repertoire ($p < .001$). Wientje Hoog wordt in vergelijking met Mieke Laag vaker om een voortzetting van het gesprek gevraagd.

Beide moeders en kleuters verschillen wat betreft de sturing in hun passieve repertoire. Wientje Hoog wordt meer gestuurd dan moeder Hoog ($p < .05$), en dit resultaat ligt, gezien de rol- en leeftijdsverhoudingen tussen de interactiedeelneemers, in de lijn van de verwachting. Voor Mieke en haar moeder ligt ook hier de zaak anders: moeder wordt meer gestuurd dan Mieke ($p < .001$).

Wanneer we ook de gegevens van de andere interactiedeelneemers erbij betrekken, zien we het volgende. De interactiedeelneemers in het gezin Laag die meer dan gemiddeld sturen, zijn: Erica, vader, Mieke en Mirjam. Elise scoort gemiddeld. De volgende personen scoren lager dan gemiddeld: moeder, de overigen en Ingrid. Dat moeder zo laag staat en Mirjam en Mieke zo hoog, wekt verbazing.

In het gezin Hoog zijn het de overigen en moeder die relatief veel vragen in hun conversationele repertoire hebben. Erica, vader, Wientje en Leonard scoren lager dan gemiddeld.

Een vergelijking van beide rangordes leidt tot het volgende. De rangorde van het gezin Hoog is redelijk te combineren met de sociale parameters van de figuren die erin optreden. Die van het gezin Laag niet. In het gezin Hoog legt moeder in verhouding een sterke claim op het gespreksverloop, in het gezin Laag doet moeder dit juist niet. In het gezin Hoog is het initiatief aan de zijde van de kinderen gering, in het gezin Laag niet.

Als de veronderstelling juist is dat het conversationele kenmerk 'sturing' verband houdt met het uitoefenen van invloed, mag de volgende conclusie getrokken worden: moeder Laag heeft op dit punt niet de leiding over het gezin.

Wellicht ziet men in vader Laags score een aanwijzing voor de veronderstelling dat er in het gezin Laag sprake is van een sterke rol-

differentiatie tussen de ouders of dat vader Laags sturing die van moeder compenseert. Er zijn enkele gegevens die daar tegen pleiten. Het aspect 'sturing' is het enige in het onderzoek bestudeerde aspect waarop vader Laag eruit springt. Hij stelt weliswaar als hij thuis is veel vragen, maar hij is weinig thuis. Ook als hij thuis is, houdt hij zich afzijdig: hij neemt dan ongeveer half zoveel gespreksbijdragen voor zijn rekening als moeder Laag. Wij hebben de indruk dat zijn bijdrage aan het gesprek voor zo'n groot deel uit vragen bestaat omdat het gezinsleven zich gedurende de dag aan zijn oog onttrokken heeft.

Uit de getallen onder de noemer SPR blijkt het volgende. In het gezin Laag zijn het moeder en Ingrid die het meest een vraag gesteld wordt, in het gezin Hoog zijn het Erica en de kinderen Wientje en Leonard. Een en ander betekent voor de kinderen Laag dat zij, zowel in verhouding tot de andere gezinsleden, als ook in verhouding tot de kinderen Hoog, zelden uitgenodigd worden voor een deelname aan het gesprek.

Wat betreft de verhouding tussen het zelf stellen van een vraag en het gevraagd worden (S/G): bij moeder Laag is er sprake van een evenwicht, bij Ingrid en de overigen slaat de balans door naar de kant van het gevraagd worden, bij alle andere interactiedeelneemers in het gezin Laag, en bij vader het sterkst, naar de kant van het zelf stellen van een vraag. In het gezin Hoog passen de getallen onder S/G voor het overgrote deel in het volgende beeld: bij de volwassenen slaat de balans door naar het stellen van een vraag, bij de kinderen naar het gevraagd worden. Erica vormt de enige uitzondering.

De linkerzijde van het netwerk van de sturing in het gezin Laag (Tabel 3) laat zien dat een groot deel van moeder Laags vragen tot Ingrid gericht zijn. Dit aantal mag groot genoemd worden, omdat zij maar 16,9% van haar gespreksbijdragen tot Ingrid richt. Moeder Laags verhouding met de andere interactiedeelneemers is asymmetrisch in die zin dat de andere interactiedeelneemers haar meer sturen dan omgekeerd. Als we Ingrid uit het netwerk schrappen, blijkt moeder Laag de enige in het gezin Laag te zijn die vaker de geadresseerde van een vraag is dan de spreker. Dat betekent dat zij nogal wat vragen over zich heen krijgt.

Vader Laag heeft met iedereen in het gezin Laag een asymmetrische verhouding wat be-

treft het sturen: hij stuurt iedere interactiedeel-
nemer meer dan omgekeerd.

In de vragen die de kinderen Mirjam, Elise en Mieke elkaar stellen, weerspiegelen zich globaal de leeftijdsverhoudingen. Mirjam stelt Elise meer vragen dan omgekeerd en Elise stelt Mieke meer vragen dan omgekeerd. Mirjam en Mieke stellen elkaar over en weer een gelijk aantal (slechts drie) vragen.

Een nadere bestudering van de onderlinge verhoudingen in het linkerdeel van het netwerk van het gezin Hoog (Tabel 4) laat zien dat moeder Hoog met vader een symmetrische relatie heeft wat betreft het over en weer stellen van een vraag. Zij heeft over de kinderen en ook over Erica een overwicht. Zij stelt Otto relatief weinig vragen (2,5% van haar vragen en 3,2% van haar gespreksbijdragen zijn tot Otto gericht).

Vader Hoog vraagt zijn kinderen vaker iets dan omgekeerd. Overigens is ook deze vader grotendeels afwezig en, als hij aanwezig is, slechts zijdelings bij het gezinsgebeuren betrokken.

De enige tot wie Leonard zich vaker richt met een vraag dan omgekeerd is Wientje. Voor Wientje is dit Erica. Voor Erica is dit Leonard.

Tenslotte wil ik nog even ingaan op de interactie tussen de moeders en de kleuters. De cellen in Tabel 4 die betrekking hebben op de interactie tussen moeder Hoog en Wientje zijn uitgesproken goed gevuld (28,0% van moeders vragen en 24,8% van haar gespreksbijdragen zijn tot Wientje gericht; 52,1% van Wientjes vragen en 37,3% van haar gespreksbijdragen zijn tot moeder gericht). Wientje en haar moeder sturen elkaar over en weer veel. De cel van Mieke tegen haar moeder is ook goed gevuld (33,6% van Miekies vragen is tot moeder gericht en 18,8% van haar gespreksbijdragen), die van moeder tegen Mieke echter niet (5,2% van moeders vragen is tot Mieke gericht en 7,2% van haar gespreksbijdragen). Moeder Laag neemt weinig initiatief om Mieke aan te sporen tot een gespreksbijdrage.

De interactie tussen Wientje en haar moeder is intensiever, en ook van een andere aard dan die tussen Mieke en haar moeder. Het was in beide gezinnen zo vanzelfsprekend dat de moeders en de kleuters op de hier beschreven wijze met elkaar omgingen, dat het niet waarschijnlijk lijkt dat het beeld zoals dit uit het onderzoek naar voren komt, toegeschreven kan worden aan de invloed van de observator.

Samenvattend kan het volgende geconcludeerd worden. Het netwerk van de vragen in het gezin Hoog ondersteunt een beeld dat ook in de voorafgaande subparagraaf naar voren is gekomen: de interactiedeelnemers zijn onderling ongelijkwaardig in die zin dat volwassenen een grotere claim leggen op kinderen dan kinderen op volwassenen. Moeder Hoog laat het stellen van vragen als middel om uitdrukking te geven aan haar leidinggevende positie niet ongebruikt. In het gezin Laag zijn de verhoudingen eveneens ongelijkwaardig, maar op een volkomen andere manier. Moeder Laag treedt erg stimulerend op tegen Ingrid, verder stelt ze weinig vragen. Het heeft er veel van weg dat iedereen in het gezin Laag moeder bestookt met vragen. Zij blijft qua initiatief bij de anderen achter. De kinderen vormen in het gezin Hoog de groep die het meeste vragen gesteld wordt. In het gezin Laag is dit moeder.

5 Conclusie en discussie

Een vergelijking van de gezinnen leidt tot de volgende conclusie. In het gezin Laag wordt, in vergelijking met het gezin Hoog, minder gebruik gemaakt van de door ons onderzochte vormen van stimulering.

Wat betreft de verhouding binnen de gezinnen: in het gezin Hoog is er duidelijk sprake van een hiërarchie, in het gezin Laag komen de ongelijke rol- en leeftijdsverhoudingen niet of slechts ten dele tot uitdrukking in een ongelijke betrokkenheid bij de luisteractiviteit en de sturing.

De moeder-kindrelatie is in de twee bij het onderzoek betrokken gezinnen niet dezelfde. Het was mijn bedoeling te laten zien dat moeder Laag een aantal middelen die kunnen dienen om overwicht uit te oefenen over de kinderen, ongebruikt laat. Voor moeder Hoog zou dit niet gelden. Moeder Laag blijkt qua luisteractiviteit op één lijn te staan met de anderen. Qua sturing blijft zij achter bij de overige interactiedeelnemers. Moeder Hoog vervult in deze opzichten een leidinggevende rol.

Voor Mieke en Wientje betekent het bovenstaande dat zij van huis uit gewend zijn aan een andere manier van een gesprek voeren. Wat voor Wientje 'normaal' is, is dat niet voor Mieke, en omgekeerd. Beide kleuters nemen deel aan onderwijs, waarin stimulering een waarde vormt. De vraag hoe daaraan in ge-

sprekken op school vorm gegeven wordt, valt buiten het kader van ons empirisch onderzoek. Wanneer de kleuters echter uitgenodigd worden voor een deelname aan het gesprek en wanneer hun gespreksbijdragen met animeerend commentaar bejegend worden, heeft dit voor hen een verschillende betekenis. Het besef daarvan is winst.

Tot slot zullen we kort ingaan op de vraag hoe onze onderzoeksresultaten zich verhouden tot enkele begrippen van Bernstein (1973). Zijn begrippen zijn echter zo complex en weinig operationeel, en daardoor ook zo voor verschillende uitleg vatbaar, dat het onderstaande onvermijdelijk meer een gedachtenvormend dan een definitief karakter draagt.

Bernstein heeft gesuggereerd dat gezinnen uit verschillende sociale milieus zouden verschillen in o.a. de volgende opzichten: gezinstype (persoonsgericht vs. statusgericht), communicatiestructuur (open vs. gesloten en im- vs. expliciet), en 'code' ('restricted' vs. 'elaborated'). Dat we in het gezin Laag in mindere mate een hiërarchie gevonden hebben dan in het gezin Hoog, zou kunnen duiden op een sterkere statusgerichte oriëntatie in het gezin Hoog. Dit resultaat is in het licht van Bernsteins opvattingen onverwacht. Het moet ons inziens echter wel begrepen worden tegen de achtergrond van het feit dat we deze hiërarchie gevonden hebben in aspecten van gedrag die het spreken van kinderen stimuleren. Met luisteractiviteit en sturing wordt het verbaliseren aangemoedigd, zodat een associatie met 'elaborated code', een open communicatiestructuur en explicietheid meer voor de hand ligt dan een associatie met de tegenpolen van deze begrippen. Met het voorbehoud dat het hier om exemplarisch onderzoek gaat, lijken onze onderzoeksresultaten in sommige opzichten Bernsteins opvattingen te bevestigen, in andere niet. In onze conclusie zijn we het met Bernstein eens dat zijn gedachtenconstructie verdere uitwerking behoeft. Wij stellen voor om bij die verdere uitwerking het begrip 'gedragsregulering' centraal te stellen, daarin verschillende betekenisaspecten te onderscheiden, en die in hun onderlinge samenhang te bestuderen. Daar hebben we in dit artikel een begin mee proberen te maken.

Noten

1. Dat de onderzoekster zich voegde in het gezinspatroon, kwam in acht van de negen onderzochte aspecten van verbaal gedrag naar voren. De ruimte is hier te beperkt om die analyse op te nemen. Hij is te vinden in Huls (1982).
2. Behalve de luisteractiviteit en de sturing zijn ook de concurrentie, de afhankelijkheid, de directiviteit, de zgn. 'known answer questions', de positieve 'reinforcements', de correcties en de prestatiegerichte voortzetting onderzocht.
3. Graag wil ik M. A. van 't Hof van de Mathematische Statistische Adviesafdeling van de K. U. Nijmegen bedanken voor zijn bijdrage aan de statistische verwerking van de gegevens.
4. De wijze waarop getoet is, kan met een voorbeeld toegelicht worden. De gezinsinteractie in het gezin Laag bevat 5.878 beurten, daarvan zijn er 147 actief luisterend en 5.731 niet actief luisterend. Deze cijfers bedragen voor het gezin Hoog resp. 7.890, 523 en 7.367. Op deze gegevens is in een 2x2-tabel een X^2 -toets uitgevoerd.

Literatuur

- Altham, P. M. E., Detecting relationships between categorical variables observed over time: a problem of deflating a chi-squared statistic. *Applied Statistics*, 1979, 28, 115-125.
- Angevaere, A. P. F., Interaktionele sociolinguïstiek. In: G. Geerts en A. Hagen (red.), *Sociolinguïstische studies 1: bijdragen uit het Nederlandse taalgebied*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1980.
- Appel, R., G. Hubers & G. Meijer, *Sociolinguïstiek*. Utrecht/Antwerpen: Spectrum, 1976.
- Bernstein, B., Language and social class. *British Journal of Sociology*, 1960, XI, 271-276.
- Bernstein, B., *Class, codes and control, vol. 1: theoretical studies towards a sociology of language*. St. Albans Herts: Paladin, 1973.
- Brunt, L. (red.), *Anders bekeken: wet en werkelijkheid in sociaal onderzoek*. Meppel: Boom, 1977.
- Clark, E. V., Awareness of language: some evidence from what children say and do. In: A. Sinclair, R. J. Jarvella & W. J. M. Levelt (Eds.), *The child's conception of language*. Berlijn: Springer Verlag, 1978.
- Cromwell, R. E. & D. H. Olson, Multidisciplinary perspectives of power. In: R. E. Cromwell & D. H. Olson (Eds.), *Power in families*. New York enz.: Wiley, 1975.
- Dittmar, N., *Handboek van de sociolinguïstiek*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1978.
- Duncan, S. Jr., Some signals and rules for taking speaking turns in conversations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1972, 23, 283-292.
- Edwards, A. D., *Language in culture and class*. Londen: Heinemann Educational Books, 1976.

- Edwards, J. R., *Language and disadvantage*. Londen: Edward Arnold, 1979.
- Ervin-Tripp, S., Children's sociolinguistic competence and dialect diversity. In: I. J. Gordon (Ed.), *Early childhood education 2*. Chicago: University of Chicago Press, 1971.
- Ervin-Tripp, S., Some features of early child-adult dialogues. *Language in Society*, 1978, 7, 357-373.
- Ervin-Tripp, S. & C. Mitchell-Kernan (Eds.), *Child discourse*. New York/Londen: Academic Press, 1977a.
- Ervin-Tripp, S. & C. Mitchell-Kernan, Introduction. In: S. Ervin-Tripp & C. Mitchell-Kernan, 1977a.
- Garvey, C., Contingent queries and their relations in discourse. In: E. Ochs & B. B. Schieffelin, 1979.
- Goffman, E., Replies and responses. *Language in Society*, 1976, 5, 257-313.
- Hess, R. D. & V. C. Shipman, Early experience and the socialization of cognitive modes in children. *Child Development*, 1965, 36, 869-886.
- Hess, R. D. & V. C. Shipman, Cognitive elements in maternal behavior. In: J. P. Hill (Ed.), *Minnesota Symposia on Child Psychology I*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1967.
- Hudson, R. A., *Sociolinguïstiek*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1982.
- Huls, E., *Taalgebruik in het gezin en sociale ongelijkheid; een interactieel sociolinguïstisch onderzoek*. Proefschrift Nijmegen, 1982.
- Labov, W., *Language in the inner city; studies in the black English vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972a.
- Labov, W., *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972b.
- Labov, W. & D. Fanshel, *Therapeutic discourse*. New York/Londen: Academic Press, 1977.
- Language in Society*, 1978, 7, no. 3.
- Ochs, E. & B. B. Schieffelin (Eds.), *Developmental pragmatics*. New York/Londen: Academic Press, 1979.
- Runkel, P. J. & J. E. McGrath, *Research on human behavior*. New York enz.: Holt, Rinehart, Winston, 1972.
- Sacks, J. S., Recognition memory for syntactic and semantic aspects of connected discourse. *Perception and Psychophysics*, 1967, 2, 437-442.
- Sacks, H., E. A. Schegloff & G. Jefferson, A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 1974, 50, 696-735.
- Templin, M. C., *Certain language skills in children: their development and interrelationships*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1957.
- Sinclair, J. McH. & R. M. Coulthard, *Towards an analysis of discourse: the English used by teachers and pupils*. Oxford: Oxford University Press, 1975.
- Yngve, V., On getting a word in edgewise. In: M. A. Campbell et al., *Papers from the sixth regional meeting of the Chicago linguistic society*. Chicago: Department of linguistics, University of Chicago, 567-578.
- Zimmerman, D. H. & C. West, Sex roles, interruptions and silences in conversation. In: B. Thorne & N. Henley (Eds.), *Language and sex; difference and dominance*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers, 1975.

Curriculum vitae

Huls, E. (1950) was van 1975 tot 1980 als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Instituut voor Algemene Taalwetenschap te Nijmegen. Haar door de universitaire onderzoekspool gesubsidieerde onderzoek resulteerde in 1982 in een dissertatie 'Taalgebruik in het gezin en sociale ongelijkheid; een interactieel sociolinguïstisch onderzoek'. Sinds 1981 is zij als wetenschappelijk medewerker werkzaam bij de vakgroep Sociale Psychologie te Nijmegen.

Adres: Psychologisch Laboratorium K. U. Nijmegen, Vakgroep Sociale Psychologie, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen

Manuscript aanvaard 18-5-'84

Summary

Huls, E. An analysis of spontaneous conversation in families of different socio-economic background. *Pedagogische Studiën*, 1984, 61, 444-457.

In this paper spontaneous conversations in families were analyzed in the light of Bernstein's ideas about socialization processes in families of different socio-economic background. A case approach was deliberately adopted: two families with a child of five or six year old were studied. Data were collected by participant observation. The data analysis focusses on two specific phenomena which stimulate conversation, so-called 'listening activity' and so-called 'steering'. These phenomena were more frequent in the higher than the lower class family. Furthermore, the patterns of conversation in the higher class family showed an hierarchy, in which the older participants to interaction stimulated the younger more than vice-versa. In the lower class family no such hierarchy was found. The differences which were found indicate that the two children from an early age were accustomed to a different way of taking part in conversations.